

По новом аустриском праву (§ 108 закона о браку и уредбе од 27 јула 1938) онај који намјерава тужити ради развода брака мора од надлежног суда прије тога тражити да се одреди покушај мирена (25). Исто и по њемачком праву (26). Ни у овим правним системима одржавања мирена не представља процесну претпоставку. Стога не може доћи до одбацивања тужбе ако је рочиште за главну расправу одређено иако рочиште за покушај мирена није било одржано.

У француском процесном праву, у коме се достављање врши на захтјев странака и преко помоћних судских органа, суд, кад рјешењем констатира да покушај мирена није успио, овлашћује тужиоца да позове туженика на расправно рочиште (27).

По грчком праву суд не поступа по тужби прије него што од епископа, коме се тужилац мора обратити ради мирена, не добије обавијест да је мирена остало без успеха, односно прије него што протекну три мјесеца од дана од кога је епископ требало да о томе обавијести суд (28).

По § 645, ст. 3, мађарског поступка из 1911, ако молилац за тридесет дана од дана кад је суд утврдио рјешењем да је помирење остало безуспешно не поднесе тужбу, имаде се сматрати као да није ни било молбе за покушај мирена (§ 647.).

Ако се усвоји приједлог о могућности активног учествовања јавног тужиоца и у споровима ради развода брака, сама могућност да јавни тужилац уложи жалбу против рјешења суда о одређивању главне расправе, којој није претходило рочиште за покушај мирена, била би довољна гаранција да ће се мирена у сваком спору предузимати.

Др. Синиша Трива

ДЕТЕРМИНИЗАМ, ИНДЕТЕРМИНИЗАМ И ЉУДСКА СЛОБОДА

Са открићем нове квантне физике поново је, на новим основама и у новој форми, оживела дискусија старих филозофских проблема детерминизма и питања људске слободе који има несумњив не само неки уско филозофски него и шири друштвено-историски и посебно научни, нарочито социолошки значај.

Прелиминарни резултати савремене дискусије проблематике детерминизма и слободе, која се веома живо води у филозофској и социолошкој литератури последњих тридесет година, могу се изразити следећим основним тезама: (1) класични, механистички, строги детерминизам као једино и опште гледиште показао се неодржив зато што је доказано да такав детерминизам, какав је некад за-

(25) Wolff: *op. cit.*, S. 339.

(26) Schönke: *op. cit.*, S. 342.

(27) Colin — Capitant: *op cit.* p. 220 et s.; Code civil, art. 234 et s.; Code de procédure civile, art. 481 et s.

(28) Diobouniotis: *op. cit.*, p. 786. В. § 651, ст. 2, и § 654 мађарског поступка из 1911.

мишљао Лаплас (Laplace) не постоји нити у сфери микропроцеса, који нису континуирани него дискретни, нити у биолошким нити у друштвеним дешавањима; (2) квантно-физикални индетерминизам је изгледао једно време, тј. од открића квантне физике па до 1952. као дефинитивно усвојено опште гледиште на законитост дешавања у свим областима а не само у сфери микропроцеса; овог индетерминизма се и данас придржавају претставници копенхагенске школе физичара Нилса Бора (Niels Bohr); (3) последњих година учињени су знатни напори обнове детерминизма чак и у квантној физици и то од стране великих и значајних физичара какви су Луј д Брољи (Louis de Broglie), А. Ајнштајн (A. Einstein), Блохинцев, Бом (Bohm) и др. Тако се поново отвара и проблем људске слободе, односно слободе људске индивидуалне и друштвене делатности.

Посебан интерес свакако претстављају питања како се марксизам односи према савременој проблематици детерминизма, индетерминизма и људске слободе.

Из претходног излагања је јасно да се и данас дискусија о детерминизму и индетерминизму креће у *уском оквиру аристотеловске двовалентне логике*, тј. тако да се било усваја детерминизам а одбацује индетерминизам, или се обрнуто, усваја индетерминизам а одбацује детерминизам. Тако В. Вихел у расправи „Квантна физика и критички реализам”, упркос веома прецизној и основаној критички феноменализма, субјективизма и индетерминизма копенхагенске интерпретације квантно-физикалног математичког формализма, ипак одлучно тврди да „критички реализам из немогућности онтолошког индетерминизма мора да изведе онтолошки детерминизам, јер за њега овде важи једно или — или“ (1).

Уствари оваквом критичком реализму, који одбацује онтолошки индетерминизам, одговара, по својој једностраности, позитивистичко-идеалистички индетерминизам.

Чак и у расправљању проблема природе основне одређености микрообјеката, В. Паули (Pauli), Бор и др., с једне стране, као и д Брољи, Вижкије (Vigier) и др., с друге стране, крећу се у алтернативи или — или, тј. или детерминизам или индетерминизам.

Поставља се питање да ли је и марксистички став према детерминизму и индетерминизму исто тако једностран, тј. елементарно-логички или је чак он и противуречан као што то покушава да докаже Ж. Гурвич (G. Gurvitch)?

Ж. Гурвич, и не само он него, на пример, и Л. Голдман, тврде да код самог Маркса постоје несумњиве тенденције пророчке есхатологије, али, додаје Гурвич, Маркс води рачуна и о неаутоматском карактеру деловања друштвених детерминизама. Међутим, Марксови ставови о неизбежности настанка и нестанка тог и тог

(1) W. Buechel: Quantenphysik und kritischer Realismus, „Philosophia naturalis“, Bd. V, H. 1, 1958, S. 15.

друштвеног система су у супротности са Марксовим политичким доктринама и са тезама о нужности марксистичке доктрине и о руководећој улози комунистичке партије (2).

У вези с Гурвичевим приговором Марксу нужно је истаћи следеће основне тезе:

1. Тачно је да Маркс и Енгелс посебно истичу нужни детерминизам у свим дешавањима не само природним него и у основним великим историским догађајима. Сви класици марксизма су признавали детерминисаност природних дешавања равну „гвозденој нужности“ дешавања; тако је Маркс и за тенденције капиталистичке производње — *уколико су то тенденције „природних закона капиталистичке производње“* — тврдио да оне „делују и спроводе се гвозденом нужношћу“ (предговор првом издању прве књиге *Капитала*).

За Енгелса је пак чињеница да, упркос случајности историјских догађаја ипак „ток историје одређују унутрашњи општи закони“ (3).

2. И Маркс, а нарочито Енгелс, нису усвајали механицистички детерминизам у области друштвених појава већ је Маркс тврдио да се извесни закони капиталистичке производње остварују само кроз њихово неостваривање, тј. само у стицају околности скупног деловања више закона а нипошто не као природне неизбежности, дакле не апсолутно. Ови закони су дакле заиста по својој гносеолошкој вредности само „односи вероватноће“ и њихов пробабилистички карактер је несумњив мада то Маркс није изричито рекао.

3. И Маркс и Енгелс и Лењин су јасно и одлучно истицали одређујућу улогу свесних фактора, идеја и воље у борби радничке класе за остваривање социјалистичког друштва.

У вези са горњим поставкама класика јасна је методолошка погрешност како апсолутно детерминистичке тако и чисто и опште пробабилистичке интерпретације Марксовог схватања одређености целокупног материјалног света: и једно и друго претставља погрешну апсолутизацију и генерализацију било Марксовог схватања природне, дакле нужне одређености, било извесне законитости друштвено-историских процеса која је само вероватна.

Тврдити да је Марксово схватање одређености контрадикторно јесте такође погрешно, јер Маркс нигде није за једну исту врсту односно област појава тврдио да је у исти мах нужно детерминисана и само вероватно.

Уместо једностраних и неадекватних интерпретација марксистичког схватања детерминизма и индетерминизма правилније је указати на дијалектичко учење о поларизацији супротних категорија општег и случајног, кретања и мировања, нужности и случајности итд., тако јасно изложено у Енгелсовим поставкама за

(2) G. Gurvitch: *Déterminismes sociaux et Liberté humaine*, Paris, 1955, p. 21.

(3) Маркс-Енгелс: *Изабрана дела П. „Култура“*, 1950, с. 379.

дијалектику природе. Посебно заслужује пажњу Енгелсова антиципација дијалектичког схватања односа између детерминизма и индетерминизма, односно између нужности и случајности, која гласи: „Онде где се на површини обавља игра случајности, ту се та игра случајности увек показује као потчињена унутрашњим скривеним законима. Сва је ствар у томе да се ти закони открију“ (4).

Цела горња поставка, написана пола века пре кризе квантно-физикалног индетерминизма, изражава управо оно основно уверење не само оснивача те физике М. Планка (M. Planck) него и Ајнштајна, д Броџија и других теоретичара који нису могли да усвоје идеју чисте случајности и апсолутног индетерминизма већ су трагали и још истражују, иза површинског аспекта неодређености и случајности, сложенији детерминизам и законитост у свим стварним процесима, па и у микропроцесима.

Нужно је, међутим, изричито нагласити да право дијалектичко схватање односа између детерминизма и индетерминизма не сматра неодређеност и случајност за привид него за једну од стварних одредаба постојања и појава материјалног света.

Стварно дијалектичко схватање односа између детерминизма и индетерминизма, које овде не можемо детаљно развијати, садржи ове основне тезе:

1. Апсолутни и искључиви детерминизам је данас неодржив исто онако као и апсолутни индетерминизам: оба ова схватања претстављају апстрактне идеализације стварне одређености материјалног света.

2. Стварни однос детерминизма и индетерминизма јесте њихово реално дијалектичко јединство у бескрајној скали степена одређености и неодређености код различитих појава природне, друштвене и психичке стварности.

Степен детерминисаности је највећи код основних општих макропроцеса где се тај степен одређености граничи са природном нужношћу. Тако су, на пример, постојање и кретање материје нужне појаве.

Уколико је реч о мање основним, мање општим а више посебним појавама, степен њихове детерминисаности је све мањи а степен индетерминисаности све је већи. Тако је, на пример, кретање Сунца као циновске масе, далеко више строго одређено него кретање једног камена низ литицу или лет једног пера кроз ваздух или кретање молекула неког гаса у стакленом суду. Зато за кретање макротела важе више-мање строги закони и то све строжији уколико је то кретање више континуирано. Напротив, уколико је једно кретање више дискретно, какви су микропроцеси, степен неодређености код њега је све већи. Разуме се, та неодређеност није нипошто апсолутна него је само релативна, тј. то је неодређеност — основним и почетним факторима такве појаве. Степен одређености

(4) Маркс и Енгелс: Изабрана дела II, „Култура“, 1950, с. 379.

иницијалним факторима је, међутим, веома различит код кретања разних тела у разним срединама. Тако је, на пример, кретање тела у слободном паду далеко одређеније него падање камена низ неку литицу са чијом неравном површином се камен стално судара, при чему се стално мењају детерминанте његова кретања (брзина и путања, њен правац и облик).

Насупрот једностраним детерминистима мора се, дакле, тврдити да постоји и релативна објективна неодређеност дешавања и у самој објективној стварности. Сами природни процеси и појаве су неодређени у том релативном смислу уколико нису одређени само једним чиниоцима, на пример, само иницијалним факторима, и уколико је утицај других интерферентних чинилаца већи.

Још је много већи степен неодређености код друштвених, а нарочито код психичких свесних појава објективним, природним, на пример, механичким, физичким и хемиским чиниоцима. Неодређеност објективним условима је у толико већа уколико је једна радња више одређена субјективним чиниоцима човекове активности, свесног хтења и слободног избора акције, закључно са стваралачком делатношћу људском насупрот разним детерминизмима природним и друштвеним. У таквој делатности људској степен неодређености је највећи, разуме се у раније наведеном смислу.

У вези са изложеним основним тезама стварног дијалектичког схватања детерминизма можемо се сложити са тезама да стварни детерминизам не значи фатализам, метафизичку или логичку нужност, или математичку формалну нужност, као што то истичу Бреншвиц (L. Brunschvicg) и Гурвич. Али свако одрицање везе и идентитета детерминираемости с нужношћу је погрешно, јер постоји детерминизам природних дешавања раван гвозденој нужности, као што је то раније истакнуто.

У стварном дијалектичком схватању детерминизма има места како за детерминирааност равну природној нужности тако и за највећи степен објективне неодређености и људске слободне делатности.

Сам детерминизам се мора схватити у најширем смислу и може се дефинисати као било која и било каква одређеност стварних појава. У основи та је одређеност тројака: (1) то је одређеност општег посебним, (2) одређеност посебних појава и чињеница општим одредбама садржаја, облика, квалитета начина дешавања или просте укључености посебног и појединачног у извансистем природних, друштвених, психичких или комплексних одредаба и (3) то је одређеност индивидуалног индивидуалним (5).

---

(5) Гурвичева дефиниција детерминизма (op. cit., с. 40) је делимице тачна, али је једнострана по томе што истиче само други од горе наведених моментата детерминизма, а погрешна је уколико тврди да сами системи односно кадрови одређености „увек остају контигентни“.

На питање какав је однос између детерминизма и индетерминизма, с једне стране, и људске слободе, с друге стране, можемо овде одговорити само указивањем на следеће основне тезе опште теорије о људској слободи.

1. *Људска слободна делатност није могућа у систему апсолутног детерминизма* какав је механички детерминизам класичне физике, јер такав детерминизам, као што тачно примећује А. Х. Комптон (6), чини излишним Бога као првог покретача, али теориски оправдава фаталност и лишава људе њихова суштинског карактера јер негира људску слободу као могућност избора и промене животног удеса.

На срећу, апсолутни детерминизам је као општа концепција одређености света погрешан.

2. *Људска слободна делатност је исто тако немогућа у оквиру апсолутног индетерминизма*, јер у свету у коме би владала апсолутна случајност не би било могуће остварење увек одређених циљева људске делатности. Апсолутна случајност претставља још тоталнију или бар исто толико радикалну негацију могућности људске слободе као и апсолутна нужност.

3. *Релативни и парцијални детерминизам* *нужан је услов могућности људске слободе*, јер је људска слобода делатност: (а) увек могућа једино уколико постоји одређена објективна прилика или шанса, тј. повољан стицај одредаба детерминисаности и индетерминисаности у оној области у којој се изводи људска акција, (б) јер људска делатност увек тежи свесним одређеним циљевима и претставља њихово остварење и (в) јер се свака људска акција остварује одређеним средствима и на одређене начине а никако не произвољно и било како, што је могуће једино на основу и у оквиру релативних природних, физичко-хемијских, физиолошких, друштвених, психичких и мисаоних детерминисаности.

4. *Релативни индетерминизам је исто тако* *нужан услов могућности људске слободе*, јер само утолико уколико су ствари и појаве у свету, поред релативне одређености, у исти мах и неодређене оне су одредљиве сходно људским потребама, жељама и хтењима чије остварење чини суштину људске слободе.

Уколико су извесне појаве у свету нужно одређеније утолико је у односу на њих степен могућности људске слободе мањи. Тако људи нису у стању да мењају поредак и кретање планета као ни извесне физичке и физиолошке нужности, на пример, особине хемијских елемената или смрт индивидуалних бића. Међутим, уколико су извесне појаве мање нужно детерминисане а више неодређене оне су у исти мах у већем степену одредљиве у правцу људских потреба које се остварују људском слободном делатношћу. Тако су друштвене детерминисаности, економски и политички системи, ко-

(6) А. Н. Compton: Science and Mans Freedom, „Atlantic", October, 1957, p. 72.

лико одређени толико и неодређени и одредљиви у смеру људске све веће слободе.

Саму људску стварну слободу чине следеће битне одлике или моменти:

1. познавање детерминизма и закона оних области у којима се човекова акција врши, јер је људска слобода релативна и условљена одређеним детерминираним областима;

2. знање за спектар могућих акција у одређеној врсти делатности и могућих аката у одређеној ситуацији;

3. свестан избор циља и средстава извођења одређене акције; и

4. хтење и делање у правцу остварења изабране акције, борба за постизање циљева те акције путем савлађивања, потчињавања и коришћења одређености оне области у којој се дата акција изводи.

С обзиром на детерминизам и индетерминизам услови и средства људске слободне делатности се састоје углавном у следећем: 1. у избегавању или савлађивању неповољних како детерминираних тако и индетерминираних односно случајности; 2. у коришћењу повољних детерминираних и повољних неодређености дешавања, и 3. у стварању таквих детерминираних којима се остварују услови људске слободе и сама та слобода. Тако разни економски, привредно-технички, индустриски, саобраћајни, правно-политички, здравствени, просветни, културно-научни системи, уређаји и установе претстављају, уколико су савременији све моћнија средства и облике остварења све већих људских слобода.

Детаљна разрада горњих теза за учење о стварној људској слободи као и њеним врстама лежи ван оквира излагања горње опште теорије детерминизма и индетерминизма. Потребно је, међутим, истаћи да по горњем схватању појединци и групе људи могу слободно да изаберу атомску смрт бар једног дела човечанства, али да се стварна људска слобода ипак састоји у борби напредних снага човечанства за остварење хуманих циљева свестране и опште, нарочито економске, политичке и идејне слободе за све људе.

Перспективе људске слободе су данас, упркос свим детерминизмима, веће него икада раније у историји човечанства.

Др. Богдан Шешкић